פרק ד

אספקלריה המאירה

אחד החסרונות המרכזיים בהם אנו לוקים ובגללם אין ניכרת אצלנו התקדמות בעבודתנו הרוחנית, כי חיינו מתנהלים באופן שטחי... כל מושגינו הרוחניים בנויים על הבנות שרכשנו לעצמנו בעודנו צעירים, ובאותם הבנות בתורה ובמצוות רצוננו להשתית כל עבודתנו.

(מרן המשגיח רבי יחזקאל לוינשטיין זצ"ל, אור יחזקאל, דרכי העבודה, מאמר אהבת חסד – ב)

הנה הציבור רגיל להסתכל היום בעיתון חרדי, וקולטים את העובדות ואת מאמרי ההשקפה בלא הבחנה כמעט, וכיון שמדובר בעיתון חרדי יש כאן "הכשר" ומותר באכילה, ואין צריך בדיקה אחריו. אמנם יש בכך סילוף גדול...

כשקוראים דיעות והשקפות, זה אומר בכה וזה אומר בכה, גם אם מודפס שחור על גבי לבן בעיתון חרדי, לאו מר בר רב אשי חתום עלה, אלא אברכים בינונים שלא שקועים בביהמ"ד ולא שואבים דבריהם מהוויות אביי ורבא, אלא מן המבט של השכל האנושי...

רק גדולי תורה השקועים לגמרי בהויות דאביי ורבא יש להם המבט הנכון להכיר את המציאות, ומרוב שקיעותם בלימוד התורה בתשוקה ובדבקות עצומה שלא מסוגלים לפרוש ממנה, מקבלים בסייעתא דשמיא את ה"איסתכל באורייתא", ויש להם פירוש אמיתי על כל מה שמתרחש במציאות...

ובנוגע לעסקני הציבור – זה תלוי. רק אם הוא משועבד ומסור לגמרי לדעת תורה ובכל נידון שואל את עצת חכמי הדור, הוא בכלל הפרנסים שלהם יש חזקה שזכות אבותם מסייעתם. אבל אם הוא חושב שהוא הגיע למשחו, שהרי גם הוא יודע ללמוד דף גמרא, אמנם לא כל כך כמו הגדולים, אבל הוא מעיין בספרים ודולה יסודות נפלאים – אם הוא מחליט שיודע לכוין את הציבור כפי הסתכלות דעתו, צריך לדעת שאינו יודע לקרוא את המציאות, והמציאות תטפח על פניו באכזבה גמורה, ועלול לחזק את הציבור.

(מאמר מהגה"צ ר"א ווינטרוב זצ"ל בשנת תשמ"ט)

כח ההשפעה של העיתון

מוטי: שלמה, חשבתי הרבה על הדברים שלך. זה נשמע לכאורה שאתה מדבר טוב מאוד, אבל עדיין קשה לי לקבל שאתה מעורר על נושא שאף אחד לא מעורר עליו.

שלמה: אולי תגיד לי בבקשה, מי מעורר על כל הנושאים שכולם כן מעוררים עליהם?

מוטי: מה פירוש מי? כולם! המשגיחים, ראשי הכוללים, ראשי הישיבות, הרבנים, וכו'.

שלמה: ורק הם אלו שקובעים את סדר היום הציבורי? מי אחראי על כל הנושאים הציבוריים העולים לדיון? מי הוא זה שמעלה אותם לדיון?

מוטי: תן לי לחשוב רגע. המ... כשאני חופר קצת לעומק אני רואה שבעצם מי שקובע את הנושאים הללו הוא העיתון החרדי. מה שנקרא "שופרם של גדולי ישראל". העיתונים מדברים על נושאים, והשיח הציבורי מושפע מזה.

שלמה: תנסה לדמיין שהשיחות שלנו היו מתפרסמות בעיתון במשך חודש, הרי היית מסכים איתי מיד. נכון? הגענו איפוא לנקודה. הבעיה היא שאין לי תעודת עיתונאי...

הנה חשפנו עוד סימפטום עגום של חוסר התבוננות. אלו שקובעים את סדר היום שלנו, ואפילו את השקפתנו וצורת התפיסה התורנית שלנו, אינם המסילת ישרים והנפש החיים, אלא האוירה הציבורית, המושפעת באופן ישיר ממאמרי מערכת בעיתונים היומיים.

תפקידו של העיתון

מוטי: נכון, אבל זה דווקא לא כה רע כפי שאתה מציג את זה. הרי העיתון החרדי מנוהל על ידי עורכים שהוסמכו לתפקידם על ידי גדולי הדור.

שלמה: את המשפטים האלו שמעתי מהרבה מאד אנשים, אבל אני מתפלא לשמוע אותם מפי למדן כמוך. האם בגלל שאנשים מסוימים נמצאו ראויים בידי גדולי הדור לערוך עיתון ברמה שמתאימה לבני תורה שמשום מה חשקה נפשם בעיתון, הם הוכתרו להיות "רבותינו מעתיקי השמועה"?

האם כשאתה ניגש לברר את גדרי ההלכה של "חצי נזק צרורות", גם אז אתה מסתמך בעיניים עצומות על כל אברך שקיבל הסכמה מאחד מגדולי הדור

ש״ביודעי ומכירי קאמינא שהוא הולך ישר״? ואם שם אתה מבין שזה מגוחך, למה בסוגיות החיים פתאום זה נהיה מהלך הגיוני?

תבין, עיתון אינו תחליף למסילת ישרים, ועורך עיתון אינו תפקיד מקביל לגדול הדור. תפקידו של עורך עיתון הוא לא לעצב את השקפת בני התורה ולבנות את דמותם התורנית, אלא בסך הכל להביא את החדשות בכלים נקיים פחות או יותר, ולכתוב את הגישה החרדית לנושאי השעה, וגם להתקיף פה ושם את החילונים הלועגים לנו. זהו. לא יותר מזה.

לבנות את עולמנו הרוחני בחוסר מחשבה על פי האוירה הציבורית, זה חוסר אחריות. לא יתכן להשתית את כל עולמנו על אוירה ציבורית הנבנית מעיתונים.

מוטי: אבל צריך עיתון חרדי. אתה חולק על כך?

שלמה: אני לא חולק על כך. רבותינו הקדושים כבר מהדור הקודם שקלו וראו שהציבור החרדי זקוק לעיתון, הן כדי להוות תחליף לעיתונים חילוניים, והן כדי לתת עמדת השפעה ציבורית נגד כל הקמים עלינו.

אבל עליך להבין שאי אפשר להפוך את העיתון ל״קודש קדשים״ ולמחנך הדור. עיתונאי הוא אדם שעיסוקו מחייב אותו לא לשבת ליד הגמרא. הבן, כשאתה יושב ועמל בתורה בשעות הלילה המאוחרות, הוא עמל לערוך את הכתבה למחר על העימותים בסוריה. כשאתה מרסק את עצמותיך בנסיון להבין שטיקל ר׳ חיים עמוק, הוא עמל על המקלדת לנסח תגובה הולמת לעקיצה שהשחיל אתמול העיתון השני למאמר שפורסם שבוע שעבר.

אין לי דבר נגד עיתונאים. הם עושים עבודה מצויינת במקום בו אנו נצרכים להם. המטרה של עיתון היא להיות רמקול לציבור. חרדים הם ציבור כמו כל ציבור שזקוק לגב ציבורי, לבמה להשמיע את דעותיו ולהתקיף את מי שמציק לו. ציבור בלי עיתון מרגיש נחות ומאבד את כח ה״ציבוריות״ שבו. זה התפקיד של עיתון, והעיתונאים שלנו עושים זאת מצוין.

אבל יש להכניס לראש שעיתון לא יכול לעצב דמות תורנית. התורה היא המחנכת אותנו ובונה אותנו. הספרים דרך ה׳ ומסילת ישרים ונפש החיים הם אלו שבונים את דמותנו, לא מאמרי מערכת. עבודת ה׳ היא משהו קדוש ונשגב, שרק מי שעמל בכל כוחו להתקרב אל הקב״ה על ידי לימוד התורה יכול להגדיר ולהבין אותו.

עיתון הוא כלי עיצוב לדעת קהל ואווירה, אבל לא כלי לבנות את יסודות הדת.

ולא רק יסודות הדת אינם בתחום סמכותו של העיתון, אלא גם צורת ההתייחסות לנושאי החיים אינה קשורה לעורכי העיתון. ישנם אנשים החושבים שכל תופעה שעיתון חרדי מוסמך קשור אליה - בהכרח עלתה על שולחנם של גדולי ישראל וקיבלה את הגושפנקא שלהם. יש לדעת שזו אוילות לחשוב כך.

מוטי: למה אתה מתכוין? אתה יכול להרחיב קצת?

שלמה: כן, בבקשה.

לכל סיפור או מאמר בעיתון הנשים או הילדים, ואפילו בעיתון היומי, יש משמעות חינוכית. הן ממה שנכתב בפירוש, והן ממה שנאמר בין השורות, או מנימת הדברים. אפילו למה שלא נכתב ישנה משמעות. כלומר, אם ישנן תופעות מגונות שהעיתון אינו כותב עליהן, עצם הדבר שהוא אינו כותב נותן הרגשה כאילו אכן אין צורך לעורר על כך.

נהיה כנים: מי עורך את העיתון בפועל, למעשה? גדולי ישראל או אנשים רגילים? האם אסור לחלוק על אנשים אלה, שבכתיבת מאמרי המערכת או בחירת הסיפורים והמאמרים לעיתון הם עוסקים בעצם לפרנסתם?

מוטי: אבל ישנה וועדה רוחנית. אם הוועדה החליטה כך זה אומר שכך נכון לעשות.

שלמה: הוועדה היא וועדת ביקורת, ואיננה וועדת עריכה. וועדת ביקורת מעצם טבעה לא אמורה ולא יכולה להשפיע על התחומים השייכים לעורכי העיתון בפועל. כמו שהכשר לאוכל אינו מחייב שהאוכל הוא "גלאט" במאת האחוזים.

יש לנו הרגשה טבעית שמה ששייך ל"מערכת" הציבורית בהכרח חייב להיות תורני במאת האחוזים. אין זה נכון. אשרינו שיש לנו וועדת פיקוח תורניות בכל מיני נושאים, אבל עדיין אין זה אומר שמה שמפוקח על ידי וועדה רוחנית הוא כאילו נמסר למשה מפי הגבורה.

גם התקשורת שלנו כמו האינטרנט והפלאפונים מפוקחים על ידי וועדות רבניות, ועדיין אין זה אומר שמצוה להשתמש באינטרנט חסום...

יתירה מזו, אשאלך שאלה וענה לי בכנות: הלוא אנחנו מכירים את רבני הוועדה הרוחנית ויודעים מי הם. עתה אמור לי: אם תקרא מאמר שנכתב על ידי אחד מרבני הוועדה באופן אישי, אבל לא התפרסם בעיתון אלא נאמר לתלמידי ישיבתו,

ולעומת זה תמצא מאמר מערכת בעיתון העוסק באותו נושא, לאיזה מן המאמרים תהיה השפעה עליך יותר?

מוטי: שאלה טובה. אם נהיה כנים – לכאורה למאמר מערכת בעיתון יש יותר כח השפעה.

שלמה: אז הנה לך ההוכחה, שהכח של העיתון והאמון המוחלט שאנחנו נותנים בו אינו משום שהוא עובר את שבט הביקורת של חברי הוועדה, אלא משום שהוא נקלט באופן טבעי כ"נושא דגל ההשקפה הטהורה".

מוטי: אז אתה עושה מכל המושג "עיתון חרדי" חוכא ואיטלולא.

שלמה: לא, ממש לא. עיתון חרדי הוא צורך השעה, וידוע כמה התאמצו רבותינו על דבר זה. אני טוען רק טענה אחת פשוטה: אין לעשות מעיתון חרדי מורה דרך בעבודת ה' ובשאלות חינוכיות וציבוריות שלא אמורות להיות קשורות לתחום השיפוט שלו. עיתון אמור להתעסק בפוליטיקה ולהביא אותה לציבור בכלים נקיים ובהסתכלות תורנית פחות או יותר. זה התחום שבו יש לעיתון זכות דיבור. אבל כשנכנסים לדקויות, לשאלות המצריכות הסתכלות תורנית טהורה – לא זו הכתובת.

אם תתבונן בזה קצת, תגלה שאלו דברים פשוטים. עורכי העיתון אחראים על השיווק של מה שנקרא "הציבור החרדי". האם מי שאחראי על תחום הפרסומת והשיווק יש לו זכות דיבור במה ששייך להנהלה, לוועדת ההיגוי?

חלילה וחס.

דעת בעלי בתים

כל עיתון, גם העיתון החרדי הנקי ביותר, הוא דעת בעלי בתים.

ה"חפצא" של דעת בעלי בתים זה הטשטוש בין קודש לחול. הגמרא אומרת שההבדלה בין דבר לדבר נובעת מחכמה[i]. הבדלה והגדרה של כל נושא במקומו זה ראשית הדעת, וזה יש רק למי שיש לו דעת תורה. מי שלא בונה את הסתכלותו התורנית על דעת תורה – בהכרח אינו בונה מהלך תורני מבוסס.

יש מכתב מהבריסקער רב בו הוא כותב שדעת בעלי בתים חודרת לכל נושא ומטשטשת גם אצלו את הבהירות המוצקה[ii]. כלומר, האווירה השוררת ברחוב היא דבר הרחוק מהאמת הטהורה. האמת הטהורה היא דבר עדין ודק שרק בכלים של תורה אפשר לברר אותו. כאשר לא מבדילים בין תכלת לקלא אילן ומציגים

את דעת הקהל כאילו היא דעת תורה ואולי אפילו התורה עצמה, כמה גדול הנזק ההרסני שזה מביא.

אתן לך דוגמא. חברי הכנסת שלנו עושים עבודה נפלאה, עבודת שתדלנות יסודית. הם הידא אריכתא של גדולי ישראל במקום הנקרא "כנסת". אשאל אותך, עם כל הכבוד וההערכה אליהם, היית מוכן לקבל שחברי הכנסת שלנו יהיו מחנכי הדור ומעצבי דמותו? לא. מדוע? כי בכדי לעצב תפיסה תורנית צריך סמכות תורנית גבוהה הדבוקה בקב"ה. אם מערבים קודש בחול עלולים לסבול מטעויות דקות בהשקפה.

מוטי: על אלו טעויות דקות בהשקפה אתה מדבר?

שלמה: אתן לך כמה דוגמאות. אבל ברצוני להדגיש, שאינני מתכוין לזלזל בעיתונאים חלילה, אלא לזלזל בגישה שמציגה עיתון חרדי כחפצא של דעת תורה. כל העיוותים בהשקפה לא נוצרים מעצם הכתבות בעיתונים אלא מהחשיבות חסרת הפרופורציות שמייחסים להן.

צורת בניית השקפה תורנית

נושאי ההשקפה המטופלים במאמרי המערכת בעיתון חרדי, הינם נושאים כבדי משקל ועמוקים, והייתי מצפה שהם יתבררו על ידי תלמידי חכמים מוסמכים, בקיאים ולמדנים, שיודעים איך לפתוח סוגיא ואיך להעמיד אותה בישרות, מהשורש בפוסקים ועד ההלכה למעשה.

ואילו העיתונים מציגים מידי שני וחמישי מאמר השקפתי בנושאי השעה, בלי לבדוק אותו מהשורש, מהגמרות, מהרמב"ם, מהראשונים והאחרונים, אלא רק עם כמה סברות כרסיות, שאמנם בדרך כלל נשמעות די טוב מקופיא אבל לא תמיד עומדות במבחן הביקורת הנוקבת והמבט המקיף.

כי האמת היא, שהעיתון לא אמור לברר סוגיות בהשקפה. השקפה בונים בבית המדרש בשימוש תלמידי חכמים ובלימוד תורה ומוסר. העיתון אחראי ליצור אוירה תורנית, להעמיד את דברם של גדולי הדור בראש הנושאים, וזה מה שהוא עושה. לא מעבר לזה.

אבל מכיון שמתייחסים לעיתון חרדי כתחליף ללימוד סוגיות, התרגלנו שהתפיסה התורנית בשאלות החיים לא אמורה להיבדק מהשורש, כמו כל סוגיא שאנחנו לומדים, אלא רק על סברות וקלישאות מקובלות. הרי כך לא מבררים

סוגיא:

צורתו האמיתית של "כבוד התורה"

דוגמא נוספת:

המושג "כבוד התורה" הוא לכבד את התורה, להעמיד אותה בראש סולם הערכים שלנו, וממילא מרוב שאנו מכבדים אותה אנו מכבדים את הדבקים בה, כי הם התקדשו בקדושתה ונעשו "חפצא" של תורה.

מטבע הדברים העיתון לא מתעסק עם גדולי התורה מכל חוג ועדה באופן שוה, אלא בעיקר גדולי התורה המשתייכים למחנה שלנו. מי שרואה בעיתון מורה דרך, ממילא הופך את המושג "גדול בישראל" למושג פוליטי טהור. בשנים האחרונות התואר "מרן" הפך לסלע מחלוקת, ומלחמת הכל בכל ניטשה סביב השאלה הגורלית איך יקראו בעיתון לפלוני ולפלוני. האם "מרן" או "מרן רבינו" או "ראש הישיבה הגאון הגדול".

ומכח זה נגרם שאף אחד לא חושב על כבוד התורה באמת. מישהו מתעניין באמת במידת גאונותם המבהילה של גאוני ארץ שלא משתייכים למחנה הנכון, כל אחד עם ה"נכון" שלו? פתחת פעם שו"ת אבן ישראל, שו"ת ציץ אליעזר, שו"ת יביע אומר, שו"ת מנחת יצחק[1]? תעבור על תשובה אחת, אחת ויחידה, מכל שו"ת שהזכרתי ותקבל חלישות הדעת מוחלטת. איפה אנחנו ואיפה הם.

מוטי: אני לא מבין, אתה ממתנגדי רבינו?

שלמה: חלילה וחס. רבינו זצ"ל היה גדול הדור הקודם ודעתו היתה דעת תורה מכריעה. אבל מה הקשר בין זה לבין מחיקה מוחלטת של כל אדם גדול, גדול באמת, שהתנגד לו או לא הצטרף אליו? אם התורה היא ערך עליון, הרי מי שגדול בתורה הוא גדול גם אם הוא לא מצביע למפלגה שלך או לא מצביע כלל. אם אתה מכבד את התורה אתה מכבד את נושאי דגלה, לא רק את אלה שמצביעים למפלגה שלך.

ואיך זה קורה? כי שכחנו לכבד את **התורה** והתחלנו לכבד את מי שעומד **בראש מפלגתנו ושיטתנו**. ואם כן מי ששייך למחנה אחר ומעז לחלוק על הרב

---

[1] ספרי תשובותיהם של: הגרי"י פישר זצ"ל ראב"ד העדה החרדית, הגרא"י ולדנברג זצ"ל אב"ד בבית הדין הגדול, הראשל"צ הגר"ע יוסף זצ"ל, והגרי"י וייס זצ"ל גאב"ד העדה החרדית.

שלי אין לו זכות קיום, גם אם הוא גדול בתורה.

מוטי: אני מניח שהעיוותים הללו לא נעשים בכוונות זדון.

שלמה: בוודאי. הוא אשר אמרתי לך מקודם: העיוותים הללו הינם אך ורק תוצאה מוכרחת של עירבוב בין קודש לחול. יש לזכור שתורה לחוד ופוליטיקה לחוד. עיתון זה פוליטיקה, וההשקפה התורנית הטהורה נמצאת רק אצל הלומדים הגדולים. זה הכל.

ערכם האמיתי של אברכים לעומת עסקנים

אתן לך דוגמא נוספת לנזק שנוצר מחוסר הבהירות לחלק בין התורה לעיתון.

אתה יודע מה הערך שלנו כאברכים עמלי תורה, בסולם הדרגות של עם ישראל?

בגמרא[iii] כתוב שיהושפט מלך יהודה היה עומד מכסאו לפני כל תלמיד חכם והיה מחבקו ומנשקו וקורא לו "רבי רבי, מורי מורי". הנה לך קצת קנה מידה, מה מקומו של תלמיד חכם בעם ישראל, מה ערכה של התורה שהוא נושא בקרבו, וכמה יש לכבד אותו בלי שום קשר למעמדו הציבורי, לשטעלע שלו ולאורך הפראק שהוא לובש.

אבל עיתון אינו עוסק באברכים. אלא בעסקנים מכל הסוגים, ובפרט בחברי כנסת. מדוע? כי זה תפקידו, להיות עיתון הבית של המפלגה. מפלגה צריכה עיתון, ככה זה בפוליטיקה. אברכים אינם צריכים ייצוג בעיתון, הם צריכים סטנדר וגמרא.

אז אם היינו מבינים שתורה לחוד ועיתון לחוד, הכל היה טוב. אבל מכיון שנוצר בלבול, מתבלבל סולם הערכים. במקום לראות בתפקיד חבר כנסת או ראש עירייה התבזות פומבית, אנו רואים בה דמות להערכה. לא רשמית, כמובן, אבל מעשית. המושג חבר כנסת הוא מושג מכובד.

מוטי: מה אתה רוצה שיעשו? שיכתבו בעיתונים על אברכים במקום לכתוב על חברי הכנסת? אתה מבין שאם יעשו כך גם העיתון וגם המפלגה יסגרו תוך יומיים...

שלמה: נכון מאוד. הוא אשר אמרתי לך קודם: אין לי טענה על העיתונאים שהם אנשים טובים שעושים את תפקידם, ואנו זקוקים להם בהחלט. הטענה שלי היא על עצמנו, שהתבלבלנו בין התורה לעיתון. כואב לי לראות שאברכים תלמידי

חכמים מחשיבים דעת בעלי בתים ונותנים לה ולנושאי דגלה מקום של כבוד. איפה ההערכה לתורה של עצמנו, לכך שאנו ממיתים עצמנו באהלה של תורה? למה אין מקום לדיעה שלנו בעיני עצמנו?

אתה הרי יודע את הגמרא[iv] שאומרת שתלמיד חכם שנותן לע"ה לקרוא בתורה לפניו חייב מיתה, משום שהוא משפיל את כבוד התורה בעיני העם. ואברך תלמיד חכם שמכופף ראשו בהכנעה לפני בעל בית ללמוד ממנו את הגיגיו, לא יותר גרוע?

מוטי: בכל זאת, גדולי הדורות האחרונים כן עשו עסק מעיתון והשקיעו כוחות בנושא.

שלמה: בוודאי, כי הרבה אנשים קוראים עיתון, ורובם שטחיים שמאמינים לכל מה שהם קוראים ונסחפים אחר האוירה הציבורית, וצריך שהעיתון יציג לפניהם דברים טובים. תפקידו של עיתון חרדי הוא לבנות דעת קהל ואוירה ציבורית בכיוון נכון, בהדרכת גדולי הדור. אבל מה פתאום לבסס השקפה תורנית על אוירה ציבורית?

אסור להסתמך בבירור תפקידנו בעולם על חצאי ציטוטים ועל מאמרי מערכת. הגיע הזמן לבדוק כל נושא באספקלריא המאירה, בלימוד הספרים העוסקים בו ובשימוש תלמידי חכמים.

יש ללמוד את יסודות העבודה מפי רבותינו הקדושים, הרמח"ל, הנפש החיים, או גדולי החסידות, או האחרונים כמו המכתב מאליהו או העלי שור, או מפי מחברי הדור האחרון, תלמידי חכמים שעסקו בנושא ובירורו אותו. וכשזוכים לפתוח קצת את המחשבה – מפסיקים ללכת כסומא בארובה אחרי הרוח הנושבת, וניגשים לכל סוגיא בחיים במבט מעמיק, באספקלריא המאירה, אספקלריא של תלמידי חכמים.

מוטי: קיבלתי את דבריך. תן לי לחשוב כמה ימים, ואם אחליט ללכת על הכיוון הזה – אתקשר אליך, בעז"ה.

סיכום:

התפקיד המקורי של עיתון חרדי הוא לא לעצב השקפת עולם בנושאים של עבודת ה', אלא להציג את ההשקפה התורנית בנושאים הציבוריים, בכדי ליצור דעת קהל

בכיוון נכון. וממילא אין מקום לומר שהמבט על עבודת ה' יכול להיבנות על ידי השיח הציבורי מבלי להתבונן בנושא בעמקות. השיח הציבורי מטבעו הוא שטחי, וסוגיות בעבודת ה' יש לברר עם כל כלי המחשבה שאנו ניגשים איתם ללימוד התורה.

מקורות

א. ברכות לג. "הבדלה בחונן הדעת מ"ט, א"ר יוסף מתוך שהיא חכמה קבעוה בברכת חכמה". וברש"י שם: "החכם יודע להבדיל בין קודש לחול ובין טמא לטהור". ובירושלמי שם: "אם אין דיעה הבדלה מנין".

ב. נדפס בסוף הספר חידושי רבינו חיים הלוי עם אסופת גליונות מגדולי ישראל, מכתב שנשלח להגר"י אברמסקי. ז"ל: "גם אצלי מזדמן הרבה פעמים שמסתפקים לי עכשיו דברים שהיו בעיני אז כדברים ברורים שאין מה להרהר אודותם כלל. והאמת אגיד להדר"ג כי במקרה כזה הנני מבכר תמיד את שיקול דעתי מאז בשעה שהייתי קרוב למעין החיים והתחממתי כנגד אורו של אאמו"ר הגאון החסיד זצוקללה"ה, שכל הסברות היו אז מצורפות ומזוקקות ולא עלתה עליהם חלודה מעולם מלא של ע"ה המטילים ספקות בסברות יסודיות שכל הענינים תלויים בהם, שאי אפשר לדאבוני להמלט מהם ומהשפעתם".

ג. מכות כד. "ואת יראי ה' יכבד זה יהושפט מלך יהודה שבשעה שהיה רואה ת"ח היה עומד מכסאו ומחבקו ומנשקו וקורא לו רבי רבי מרי מרי".

ד. מגילה כח., וברש"י שם כ' וז"ל: "שהרואה ת"ח שפל לפני עם הארץ אומר אין נחת רוח בתורה".